

SÖZLÜ TARİHİN RADİKAL POTANSİYELİ

The Radical Potential of Oral History

Meral Salman Yıkılmış*

salman.meral@gmail.com

Özet

Makale sözlü tarihin radikal potansiyelinin ne ya da neler olabileceği sorusundan yola çıkıyor ve sözlü tarihin tarihi, konusu, yöntemi üzerine de bilgi vermeyi amaçlıyor. Sözlü tarihin radikal potansiyelinin söz konusu olması, büyük insanlar, olaylar, kurumlar ya da toplumsal yapılar etrafında şekillenen geleneksel tarihsel anlatıların ya da tarihyazımının dışladığı insan, topluluk ve sınıfları tarihin merkezine yerleştirerek, tarihi “aşağıdan yukarıya” yani daha adil ve demokratik biçimde yeniden inşa etme çabasından kaynaklanıyor. Geçmişle bugün arasındaki bağın canlı olduğunu ve tarihin ezilmiş, dışlanmış ve/veya yok sayılmışlar tarafından farklı biçimde inşa edilebileceğini iddia eden bu meydan okumanın farklı bir toplum tahayyülü ve politik amacı vardır fakat sözlü tarih kendi başına toplumsal değişimin bir aracı değildir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, tarih, tarihyazımı, radikal potansiyel, öznellik.

Abstract

This article aims at explaining the history, subject and method of oral history while questioning the radical potential of it. This radical potential arises from the fact that it brings recognition to persons, classes and groups of people who have been marginalized and ignored by traditional history writing and attempts to reconstruct a fair and democratic history from “below to above”. Oral history has radical potential in terms of its imagination of society and political purpose on making the oppressed and ignored people subjects of their own history. However, oral history is not a means of societal change by itself.

Key Words: Oral history, history, history writing, radical potential, subjectivity.

Giriş

Sözlü tarih konusunda en yetkin tarihçilerden biri olan Paul Thompson tarihin toplumsal amaçları olduğunu söyler. Thompson, bir uca müphem bir amacı koyar, yani tarihin günümüzle ilişkilendirilmeden ve toplumsal sisteme herhangi bir eleştiri getirmeden bilgi için bilgi ürettiği tarih, diğer ucaysa savaşların ve işgallerin, devrimlerin ve karşı devrimlerin, bir sınıfın ya da etnik kimliğin diğerlerinin üzerindeki hakimiyetinin meşrulaştırılması gibi bariz bir amacı koyar. Bu iki uç arasında tarihin elbette daha pek çok amacı olabilir. Sözlü tarih söz konusu olduğunda ise Thompson'a göre sözlü tarihin tarihe meydan okuyuşu onun tarihin toplumsal amacı ile ilişkisinde yatar (Thompson, 2000, s. 1-3).

Sözlü tarih, “belli bir döneme ait kişisel tanıklık ve/veya yaşantıların belleğin derinliklerinden çıkarılıp değerlendirilmesi yoluyla toplumların tarihlerinin inşasına katkıda bulunan bir araştırma yöntemi” (Danacıoğlu, 2007, s.138) olarak tanımlanabilir. Yaşam öyküsü ve olay yönelimli mülakat teknikleri ve antropoloji, sosyoloji ve dilbilim ile ilişkisi nedeniyle sözlü tarih disiplinlerarası bir yöntem olarak da kabul edilir.¹ Sözlü tarihin en ayırt edici özelliği ise, tarihte gizli kalmış, sesi duyulmamış insanları, örneğin işçi sınıfından insanları, yerlileri, azınlıkları, marjinalize edilmiş insanları, toplulukları ve gündelik hayat, ev işleri, aile yaşamı gibi alanları tarihin merkezi ve konusu haline getirmesidir. Aslında sözlü tarihin tarihin toplumsal amacıyla ilişkisi, aksi takdirde sesi duyulamayacak insanları, toplulukları tarihin konusu ve öznesi haline getirme çabasıyla biçimlenir. Sözü dinlenmemişin, sıradanın, gündelik olanın tanıklığına dayanan tarih inşası bize ne söyler ve radikal potansiyeli nedir? Makale, bu soruya cevap arıyor ama bunu yaparken de sözlü tarihin tarihi, konusu ve yöntemi üzerinde durarak sözlü tarih ve yöntemi üzerine bilgi vermeyi de amaçlıyor.

Sözlü Tarihin Tarihi

Sözlü tarih yönteminin kullanılması üç bin yıl öncesine kadar uzanır ve sözün kayda geçirilmesi anlamında tarihyazımı sözlü tarihle başlamıştır. Çin’de Zhou hanedanının

katiplerinin mahkeme tanıklıklarını kaydetmeleri, birkaç yüzyıl sonra da Yunan tarihçi Herodot'un kendi tecrübelerini ve kendisine aktarılanları birleştirerek Herodot Tarihi'ni oluşturması ilk sözlü tarih çalışmaları olarak kabul edilebilir. Yine on altıncı yüzyılda Amerika'nın işgali için Amerika'ya giden İspanyolların yerli halkla yaptıkları, kolonizasyon sürecine yardımcı olan, Aztek ve İnka uygarlıkları hakkında bilgi veren görüşmeler; on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Fransız ve Amerikan devrimleri üzerine kaydedilen tanıklıklar sözlü tarihin önemli örneklerindedir (Ritchie, 2015, s.19-22; Danacıoğlu, 2007, s.136).

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde tarihin sözlü tanıklıklarla ilişkisi dönüşüme uğrar çünkü bu dönemde tarih, bilimsel bir disiplin olma iddiasıyla bilimsel ve edebi söylem, profesyonel tarihçi ve amatör tarihçi gibi ayrımlara gider (Iggers, 2000, s.2). Bu dönemde tarihçiler bilimsel olmanın ölçütleri olarak nesnellik ve belgeye dayanmayı temel alarak kişisel bellek ve kişisel tanıklığı bilimsel tarih anlayışının dışında bırakır (Danacıoğlu, 2007, s.137). Belge ve arşiv temelli tarihçilik hakkında belgelerin olmadığı ya da nadiren bulunabildiği insanları, grupları ve toplulukları bilimsel tarih anlayışının dışında tutarken kendine konu olarak devlet, devlet adamları ve kurumları seçer (İlyasoğlu, 2006, s.15).

Georg G. Iggers'e (2000) göre on dokuzuncu yüzyıl bilimsel tarihçiliği var olan kişileri ve gerçekleşmiş eylemleri ortaya koyarak gerçekle örtüşme; tutarlı bir tarihsel anlatı içinde insan eylemlerinin niyetlerini kavrama ve olayların diyakronik bir zaman içinde ilerleyişini aktarma gibi temel savlara sahiptir. Yirminci yüzyılda ise tarih disiplini ve tarihyazımı içerisinde iki farklı yönelim ortaya çıkar. İlki on dokuzuncu yüzyıl profesyonel tarihyazımının olay yönelimli anlatım niteliğini, ikincisi ise sosyal bilim yönelimli tarihsel araştırma ve yazmayı benimser. Sosyal bilim yönelimli tarihsel araştırma nicel sosyolojik ve ekonomik yaklaşımları, Annales okulunun yapısalcılığını ve Marksist sınıf çözümlemelerini temel alan yaklaşımları içerir. Sosyal bilim yönelimli tarihçilik, geleneksel tarihçiliği tarihin konusu olarak büyük adamları, büyük olayları seçmesi ve anlatısını büyük adamlar, olaylar etrafında oluşturması yönünde eleştirir. Sosyal bilim yönelimli tarihçilik olayların geçtiği bağlamın önemini vurgular, bireylerden ziyade nüfusun geniş kesiminin kapsanması, toplumsal yapıya ve değişime odaklanması gerektiğini iddia eder. Böylelikle tarih demokratikleşecek ve siyasetten topluma genişletilecektir. 1960'lı yıllara gelindiğindeyse her iki yönelime karşı

radikal eleştiriler getirilir. Tarihyazımına sınıf dışında etnisite, toplumsal cinsiyet gibi kategorilerin, farklı zaman kavrayışlarının ve toplumun ihmal edilmiş kesimlerinin dahil edilmesi gerektiği belirtilir. “Aşağıdan yukarıya” yazılan bu tarih, tarihin merkezine toplumsal yapıyı yerleştiren ve mevcut iktidar ilişkilerini geleneksel tarih anlayışından daha fazla sorgulamayan sosyal bilim yönelimli tarih anlayışını da eleştirir ve daha küçük toplumsal birimlere, gündelik hayat ve kültürünün de dahil edileceği mikro tarih anlayışına işaret eder.

Geleneksel ve sosyal bilim yönelimli tarih anlayışlarına getirilen bu eleştirilere paralel olarak Thompson da yirminci yüzyıla kadar tarihin, yani Iggers’in geleneksel tarihçilik olarak adlandırdığı yönelimin siyasete odaklanıp iktidar mücadelelerini belgelediğini ve reformasyon, devrim gibi kriz anları dışında sıradan insanın yaşayışı, ekonominin işleyişi ya da din gibi konulara nadiren yer verdiğini belirtir. Yerel tarihin bile topluluğun gündelik hayatıyla değil, yönetimle ilgilendiğini vurgularken, sıradan insanı dışlayıp muktedir olanlara yönelen tarihyazımının temel sebeplerinden biri olarak tarihçilerin kendilerinin de yönetici sınıflara dahil olmalarını görür. Bunun yanı sıra geleneksel tarihyazımını benimseyen tarihçiler farklı bir tarih yazmak isteseler bile belgelere dayalı bir tarihyazımında bu mümkün olamaz. Kişisele, yerele ve resmi olmayana dair belgeler yok denecek kadar azdır ve varsa bile korunmayıp, tahrip olma olasılığı da fazladır. Sosyal bilim yönelimli tarih de sıradan insanlara yer vermek konusunda geleneksel tarihten çok farklı değildir. Ekonomik tarih, ücret oranları, fiyatlar ve işsizlik gibi konularda istatistiki verilere başvurmuştur; emek tarihi işçi sınıfları ve devletler arasındaki ilişkiler, sendika gibi örgütlenmeleri konu edinmiştir ve sosyal tarih de refah devleti ve nüfus artışı gibi meseleleri çalışmıştır. Gündelik olan, sıradan insanlar, tabii olanlar sosyal bilim yönelimli tarihin konusu olamamıştır (Thompson, 2000, s. 3-6).

1960’lardaki yeni tarihsel açılımla hakkında belge olmayan yani tarihyazımının dışladığı sıradan bireyler, topluluklar ve onların sözlü tanıklıkları tarihin konusu haline gelir ama bireyler ve bireysel tanıklıkların tarihyazımında tekrar ön plana çıkması bu döneme kadar sözlü tarih çalışmalarının yapılmadığı anlamına da gelmez. Amerika’da 1948’de Allan Nevis Columbia Üniversitesi’nde Sözlü Tarih Araştırma Bürosunu kurmuş ve 1960’lara kadar etkili olan çalışmalarını Amerika tarihinde önemli rol oynamış kişilerin siyasi tarihleri üzerine gerçekleştirmiştir. İngiltere’de ise on dokuzuncu yüzyıldan beri işçi sınıfının tarihi ve yoksulluk üzerine çalışmalar gerçekleştirilir ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sözlü tarih

çalışmaları da çoğalır. Avrupa’da sözlü tarihin odaklandığı konular İspanya İç Savaşı, faşizm, faşizmle mücadele eden partizanlar, Yahudi soykırımı olur. 1960’lı yıllarla birlikte azınlıklar, göçmenler, kadınlar ve marjinal grupların sözlü tarihin konusuna dahil edilmesi, sözlü tarihin kapsamını da genişletir (Danacıoğlu, 2007, s. 136-138).

Günümüzde sözlü tarih çalışmaları ailelerin ve toplulukların gündelik yaşamlarını, kent merkezlerini, köyleri yani geçmişin daha doğru ve çeşitli portresini sunabilmek için tarih çalışmalarında yer verilmeyen her alanı ve herkesi kapsamaya çalışıyor. Sözlü tarih mülakatlarının arşivleri pek çok ülkede mevcut ve sözlü tarihin bilgileri kitaplar, makaleler, müze sergileri, festivaller, radyo programları, web siteleri ve belgesel filmler aracılığıyla paylaşılıyor (Ritchie, 2015, s. 14).

Sözlü Tarih Yöntemi

Sözlü tarih, tarihyazımında dışarıda bırakılmış kişi ve alanlara dair, değişen toplumlardan ve kültürlerden insanları dinleyerek ve onların hatıralarını, deneyimlerini ve yaşam öykülerini kaydederek ve yorumlayarak gerçekleştirilir (Thompson, 2006, s.23). Hatıraların, deneyimlerin, olayların, yaşam öykülerinin tanıklıklar olarak kaydedilmesi ve belge haline getirilmesi yapılan mülakatlarla mümkün olur.² Sözlü tarihi diğer tarih çalışma yöntemlerinden ayıran en temel farklılık da bu mülakatlardır yani tanıklıkların ve tanıklıkların belgelenmesinin görüşme yapan ve görüşme yapılan kişilerin karşılıklı etkileşimi sonucu gerçekleşmesidir. Sözlü tarihi diğer tarih çalışma yöntemlerinden ayıran bu özelliği, onu antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlere yaklaştırır ve sözlü tarihi disiplinlerarası bir yöntem haline getirir.

Mülakat yapan kişi ya da kişiler (ekip çalışması da mümkündür) ve mülakat yapılan kişiler neyin kaydedileceğine birlikte karar verirler ve geçmişin tanıklığını ve bu tanıklığın belgelerini birlikte oluştururlar. Bu bakımdan sözlü tarihin bir masa başı çalışması olmadığını akılda tutmak gerekir, çalışmayı gerçekleştirenler ve sözlü tanıklıkları belgelenen kaynak kişiler arasında karşılıklı etkileşim şarttır. Yanı sıra çalışmayı gerçekleştirenler açısından gönüllülük,

duyarlılık ve etik ilkelerle donanmış olmak ve çalışma ekip halinde yapılıyorsa etkin bir iş bölümü gereklidir (İlyasoğlu, 2006, s. 118-119).

Sözlü tarih çalışmasında yaşam öyküsü ya da konu yönelimli (epizodik) mülakatlar yapılabilir. Yaşam öyküsü genellikle ilişkiler üzerine yoğunlaşır ve görüşülen kişinin yaşamının tümünü içermeye çalışır. Konu yönelimli görüşmeler ise belirli bir olayın, bir sürecin ya da dönemin deneyimlenmesi ve hatırlanması üzerinde durur. Mülakatlar sadece ne olduğuyla ve ne zaman olduğuyla değil, nasıl olduğuyla da ilgilenir ve kaynak kişilerin kişisel deneyimlerini ve anılarını olabildiğince detaylı aktarmasını amaçlar (Danacıoğlu, 2007, s. 139).

Mülakat esnasında sıradan bir kişinin yaşamını, dönemi ya da geçmişteki bir olayı kendi bakış açısından aktarması mülakat yapan kişinin varlığına ve mülakat yapılan kişiyle etkileşimine rağmen kişiseldir (Counce, 2011, s. 27). Kişisel anlatılara ve tanıklıklara ulaşabilmek ve bunları belgelemek anlamında sözlü tarih çalışmaları çokseslidir ve pek çok farklı bakış açısını barındırır (Danacıoğlu, 2007, s. 141). Sözlü tarihin sunduğu çokseslilik ve kişisel deneyimi kendi başına yeterli değildir, Thompson'un belirttiği gibi iyi bir sözlü tarih çalışması hem bireysel yaşamların anlaşılmasını ve yorumunu hem de daha geniş ölçekte toplumların analizini kapsar (Thompson, 2006, s. 23-25).

Kişisel ve sözlü tanıklıklar ve bu tanıklıkların belgeleri öznel oldukları ve belleğin güvenilir olmadığı gerekçesiyle, bilimselliğin ölçütü olarak yazılı belge ve arşive dayanmak gerektiğini savunan tarihçiler tarafından eleştirilir (Danacıoğlu, 2007, s. 139-140). Eğer öznel olmak eleştiri kabul edilecekse, aynı eleştiri farklı biçimde olsa da nesnel olduğu varsayılan tarihsel belgelere de yöneltmek mümkündür. Tarihsel belgeler metin olarak değerlendirildiğinde metin ve gerçeklik arasında saydam bir ilişki olduğu varsayılmaz. İster resmi nitelikte olsun, istatistiki bilgileri içersin, ister kişisel tanıklıkları ve duyguları içersin her metin üretim koşullarıyla ilişkili olarak kurallara, algılama şemalarına ve kategorilere bağlı bir sistem oluşturur; diğer metinlerle ilişkisi içinde ve üretildiği bağlam içerisinde değerlendirilmelidir. Üstelik belirli yazım ilkelerine göre biçimlendirilen metinler yazarlarının ya da yaratıcılarının zihinsel dünyalarından, beklentilerinden, önyargılarından ya da güç ilişkileri içindeki konumundan bağımsız düşünülmemelidir (Chartier, 1998, s. 55-56). Buna ek olarak, yazılı belgelerin bir kısmı da anonim sözlü kaynakların kontrolsüzce yazıya

geçirilmesidir ama sözlü tanıklıklara güvenilir olmadığı eleştirisini getiren tarihçiler, meclis kayıtları, gazete röportajları, otobiyografiler gibi belgeleri sorgulamadan kabul etme eğilimindedir (Portelli, 1998, s. 168). Bu açıdan sözlü tarih belgeleri ve diğer tarihsel belgeler gerçekte ilişkileri bakımından benzer güvenirlilik problemini paylaşabilirler.

İkinci eleştiri ise belleğe ve hatırlamaya yöneliktir. Tarihsel belgelerin değişmezliğine karşı belleğin yanılıklarına ve anıların değişebilir olduğuna vurgu yapılır. Sözlü tanıklık araştırmacı onu ortaya çıkarana kadar bir potansiyeldir ve sözlü tanıklık ikinci kere aynı biçimde oluşturulamaz, değişkendir, kısımdır ve tamamlanmamıştır. Bu anlamda tarihsel belgeler sabittir ve değişmezdir ama tarihsel belgelerin bellekteki yanılıklardan azade olduğunu da düşünmemek gerekir. Özellikle de bahsedilen olay gerçekleştikten uzun süre sonra ve katılımcı olamayanlar tarafından yazıya geçirilen tarihsel belgeler söz konusu olduğunda bellekteki yanılıklar yazılı belgeler için de söz konusu olabilir (Portelli, 1998, s. 70).

Hatırlama edimi elbette ki görüşülen kişinin sahip olduğu kültürel kodlara, kişiliğine, konu edilen olaylar üzerinden geçen süreye ve olayın kişinin üzerinde bıraktığı etkiye göre değişir. Ama belirtmek gerekir ki, bellek pasif bir depolayıcı değildir, aktif bir anlam yaratma sürecidir ve hatırlama edimi geçmişe yönelik olsa da bugünde gerçekleşir, sözlü tarih görüşmesi sonucunda oluşturulan belge geçmişe yani anlatılan olayın ya da yaşantının gerçekleştiği döneme ait olmaz, geçmişin bugüne ait belgesi olur (Danacıoğlu, 2007, s. 140; Portelli, 1998, s. 69).

Sözlü Tarihin Potansiyeli

Geçmiş ölü değildir, gündelik hayatları, değerleri ve maddi pratikleri içerisinde insanlar tarihin canlı oluşunun bedenleşmiş halidir (Grele, 1991, s. 245). Geçmiş ve şimdi arasındaki böylesi bağlantı, elbette ki tarihin toplumsal amaçları ile yakından ilişkilidir. Sözlü tarihi özellikle 1960'lı yıllardan itibaren canlandıran ve yaygınlaştıran toplumsal kaygılardır. Liderlerin, muktedir olanların ve politik olayların "elitist" tarihini yazmayı reddedip, yoksul ve ayrıcalıksız olanların, kendi hikayelerini kaydetmeyen ve kaydedemeyenlerin tarihini onlarla birlikte yazma, tarihi yapanları tarihin öznelere haline getirme isteğidir (Harris, 1991, s. 3).

Öyleyse, sözlü tarihin geçmişin, geçmişin bugünle bağlantısının canlılığını vurgulayarak tarih anlatılarından dışlananları tarihin (toplumun) aktif özneleri haline getirme ve böylesi bir özneleşme süreci üzerinden tarihi ve tarihyazımını demokratikleştirme gibi iki temel iddiasından bahsetmek mümkündür. Bu iddialar da, elbette ki eleştiriye açıktır. 1970'lerin sonlarından itibaren de sözlü tarih yönteminin mutlaka radikal ve demokratik olduğu kabulüne eleştirel yaklaşılmaya başlanmıştır (Perks ve Thomson, 1998, s. 4).

Caunce, sözlü tarihin gücünü "elit" olamayanlardan aldığını düşünerek sözlü tarihi "yıkıcı" kabul edenler olduğunu söyler ve bu kabule karşı "elit" grupları konu edinen sözlü tarih çalışmalarından, sözlü tarihin özellikle de taşra üzerine yapılan çalışmalarda istikrar, itaat ve düzene yapılan vurgularla muhafazakarlıkla uyumlu olabileceğinden bahseder. Şu uyarıyı yapar "...[s]özlü tarihi kendi başına bir amaç olarak düşünmek yerine bir veri toplama yöntemi ve bugün ve gelecekle ilişkisi içinde geçmişi anlamlandırma sürecine katkı olarak görmek gerekir" (Caunce, 2011, s. 3). Sesi duyulmayanları merkeze alarak "aşağıdan tarih" inşa etme çabasındaki politik kaygıyı yok sayan ve sözlü tarihi tekniğe indirgeyen bu eleştiriye katılması pek mümkün görünmeyen Thompson da benzer biçimde sözlü tarihin toplumsal ve politik açıdan muhafazakar biçimde uygulanabildiğini, dolayısıyla sözlü tarihin kullanım amacına göre farklı biçimler alabileceğini ve sözlü tarihin toplumsal değişim için kendi başına bir araç olamayacağını belirtir. Öte yandan sözlü tarih, tarihin içerik ve amacını değiştirmek için bir araç olabilir, tarihin odağını değiştirmek ve tarihte yeni alanlar açmak için kullanılabilir (Thompson, 2000, s. 3).

Thompson'un sözlü tarihin imkanlılığı üzerine söylediklerine paralel biçimde Luisa Passerini sözlü tarihin geleneksel tarihyazımı ile mücadeleye girdiğini, ilk mücadelesinin sözlü tanıklıkların ve bunların belgelerinin diğer kaynaklar kadar önemli ve geçerli olmasını sağlama üzerine olduğunu belirtir. İkinci mücadele ise tarihsel araştırmanın ufku genişletmek üzerinedir. Tarihin ufku genişletmek hem gerçekliğin yeni alanlarını açmak, örneğin tabi olanların, alt sınıfların tecrübelerini, gündelik yaşamı tarihe dahil etmek, hem de bununla bağlantılı olarak tarihyazımına yeni politik amaçlar ve hedefler dahil edebilmek anlamındadır (Passerini, 1998, s. 53).

Tarihin ufkunu genişletmek Thompson'a göre gerçeğin karmaşık, çok yönlü ve çoğul karakterini de ortaya çıkarır, sözlü tarihin erdemi diğer tarihsel kaynaklara oranla çok daha fazla farklı bakış açısını, çok sesliliği aktarabilmesindedir. Gerçeğin çoğul karakterini ortaya çıkarmak kaçınılmaz olarak politik amaçları da içerir, tarihi, onu yapanlara geri vermek. Tarihçiler otorite figürlerine yönelir, sözlü tarihte tanıklıklar "itibarsız ve yeniklere" ait olabilir, bu tanıklıklar geçmişin daha adil ve gerçekçi yeniden inşasına olanak verir. Böylesi bir yeniden inşa, tarih içinde otoriter yargıların inşa edildiği mitleri de sorgular (Thompson, 200, s. 6-7). Zaferler, savaşlar, kahramanlar, kahraman olmayanların, zafer kazanmayanların, savaşta kaybedenlerin, kıyıma uğrayanların gözüyle aktarılabilir.

Sözlü tarih muktedir olanı desteklemek ya da mevcut olanı korumak ve güçlendirmek için kullanılabilse, böyle bir imkanı sağlasa da Alessandro Portelli yönetici sınıfların zaten yazılı belgeleri kontrol edebildiklerini ve geride pek çok kayıt bıraktıklarını, bu bakımdan sözlü kaynakların, tanıklıkların ve belgelerinin tabi sınıfların tarihinin inşası için yeterli olmasa da gerekli olduğu belirtir (Portelli, 1998, s. 72).

Tarihin alanının genişlemesi, zenginleşmesi, toplumsal mesajının değişmesi sözlü tarihe atfedilen diğer özelliğe işaret eder: Sözlü tarihin tarihi demokratikleştirmesi. Tarihin topluma yayılması, ve "aşağıdan" tarihyazımının yanı sıra, demokratikleşme bizzat tarih yazma sürecine yani sözlü tarihçi ve kaynak kişilerin ilişkisine de işaret edebilir (Thompson, 2000, s. 9). Sözlü tanıklık ve bu tanıklıkların belgelenmesi araştırmacı ve kaynak kişilerin işbirliği sonucu gerçekleşen ortak bir yaratımdır. Nasıl ki resmi ya da büyük tarihsel anlatıların dışında kalan, sesi duyulmayan ya da sesini duyurma imkanı bulamayan insanlar, topluluklar ve onların yaşam alanları, tecrübeleri, anıları sözlü tarihin merkezine yerleşebiliyorsa, sözlü tarihin tarih yazımında mülakat yapma ve tekniklerine dair temel donanımları edinmiş herkes araştırmacı olarak sözlü tarih araştırmacısı olabilir. Sözlü tarihçiye ne sınıf, yaş, etnik kimlik ne de toplumsal cinsiyet sınır koyabilir, öğrenciler, üniversite öğrencileri, işçiler, eşcinseller, herkes sözlü tarih mülakatı yapabilir. Üstelik sözlü tarih çalışması yapabilmek için büyük miktarda finansal kaynak gerekmez. Sözlü tarihin yıllar içinde gelişiminin temelinde ise çok önemli bir etik prensip yatar, mülakat yapılan kişiler araştırma nesnesi değil öznedir, görüşme yapan ve yapılan kişiler veya gruplar da geçmiş üzerine şimdide gerçekleştirilen diyalogun katılımcıdır (Kurkowska-Budzan ve Zamoski, 2009, s. xiv).

Sözlü tarih, birbiriyle rekabet eden tarihsel ve politik amaçların geriliminin gözle görülür hale geldiği bir alan gibi kavranabilir, tarihsel gerilim profesyonel prosedürler ve amatör heyecan arasındadır; politik gerilim nesnellik kanonu ve öznellik ve kültürel formlara ilgi duyanlar arasındadır (Social Memory Group, 1998, s. 81). Fakat sözlü tarih alanı için öznellik sorunsuz bir kategori değildir. Passerini'nin özneliğin ve sözlü tanıklıkların bağlamları ve konumlandıkları güç ilişkileri dikkate alınarak eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi gerektiği ve bu yapılmazsa sözlü tarihin kendinden hoşnut bir popülizme tabi olan, ezilen sınıfların, toplulukların sadece konuşabildiği alternatif bir gettoya dönüşme ve yüzeysel demokratikleşme tuzağına düşebileceği uyarısı dikkat çekicidir. Passerini böylesi tuzaklara düşmemek için iki temel ihtiyaçtan söz eder: Sözlü tarihin ham malzemesi olarak anlatıların ya da tanıklıkların sadece olan bitenlerin ya da hatıraların ifadesi değil, kültürün de ifadesi ve temsili olduğunun farkında olmak ilk ihtiyaçtır. Tanıklıklar sadece hikayeler anlatmaz, belleğin boyutlarını, ideolojiyi ve bilinçdışı arzularını içerir. Bununla bağlantılı olarak ikinci ihtiyaç ise sözlü tarihin öznellik alanına ilişkin bir kavrayıştır. Sözlü kaynaklar öznellik alanından çıkar ve öznellik alanına referans verir. Öznellik terimi tutum, davranış ve dil tarafından temsil edilir ve sadece epistemolojik boyutu içermez; politik olanın doğası ve önemi ile de ilişkilidir. Sözlü tarih tarihyazımında öznellik ve öznenin özgürleşme problemini dikkate almalıdır. Bu bakımdan öznel gerçekliğin kendi tarihi ve kurumsal iktidarla karmaşık çok boyutlu ilişkisi dikkate alınmalıdır (Passerini, 1998, s. 54). Sözlü tarih toplumsal olarak ezilen, dışlanan kişi ve grupların kendi adlarına konuşmalarını cesaretlendirmek kadar, tanıklıkları oluşturan belleğin ve özneliğin hakim tarih anlayışları ve ideolojilerle nasıl etkileşim içinde olduğuna dair bir analiz ve eleştirel bir yorum da getirebilmelidir (Passerini, 1998; Grele, 1991).

Sonuç

Makale sözlü tarihin radikal potansiyelinin ne ya da neler olabileceği sorusundan yola çıktı ve sözlü tarihin tarihi, konusu, yöntemi üzerine de bilgi vermeyi amaçladı. Sözlü tarihin radikal potansiyeli büyük insanlar, olaylar ya da toplumsal yapılar etrafında şekillenen hakim tarihsel anlatıların dışladığı insanları, toplulukları ve sınıfları tarihin merkezine yerleştirerek, tarihi

“aşağıdan yukarıya” daha adil ve demokratik biçimde yeniden inşa etme çabasından kaynaklanır. Bu çaba tarihin yazılma sürecine ve yöntemine dair yeni bir yaklaşımı da beraberinde getirir. Sözlü tanıklıklar ve bunların belgelenmesi tarihi yapan ama tarihsel anlatılardan dışlanmış insanların kendi dilinden, kendi ifadesinden ve araştırmayı yapan sözlü tarihçilerle etkileşim ve işbirliği içinde gerçekleşir. Üstelik sadece tarihçiler değil, sözlü tarihin yöntemine ve etiğine dair gerekli donanıma sahip herkes sözlü tarihçi olabilir. Tarihi yapanların tarihin özneleri olarak kendi tarihlerini yeniden inşa etmelerine yönelik çaba, gerçekliğin karmaşık boyutunun ve çok sesliliğinin otoriter tarihsel mitleri sorgulaması ve tarihyazımının demokratik olması, hakim tarihsel anlatılara ve tarihyazımına yönelik meydan okumadır.

Geçmişle bugün arasındaki bağın canlı olduğunu ve tarihin ezilmiş, dışlanmış ve/veya yok sayılmışlar tarafından farklı biçimde inşa edilebileceğini iddia eden bu meydan okumanın elbette ki farklı bir toplum tahayyülü ve politik amacı vardır. Fakat sözlü tarihin radikal potansiyeli konusunda dikkatli olmak gerektiğine dair uyarılar da söz konusudur. Öncelikle, sözlü tarihin kendisi toplumsal değişim bir amaç ve hatta araç değildir, çünkü sözlü tarih çalışmalarının mevcut toplumsal düzeni, iktidar ilişkilerini onaylama ve pekiştirme imkanı da vardır. Dolayısıyla sözlü tarih çalışmasının kimler tarafından yapıldığı önemlidir ama Portelli'nin belirttiği gibi sözlü tanıklıkların, aksi takdirde kendilerine dair tarihsel kaynak ya da belge bırakamayacak insanlar için gerekliliği vardır.

İkinci uyarı, hakim tarihsel anlatılardan dışlanmış kişilerin, sınıfların ve toplulukların sözlü tanıklıkları ile yetinmeye, sözlü tarihin kaynağı olan öznenin ve belleğin kültürle, ideolojiyle, iktidar kurumlarıyla ve hakim tarihsel anlatılarla bağını kurmamaya yöneliktir. Sözlü tarihin radikal potansiyeli öznenin özgürleşme potansiyelini dikkate almak durumundadır, bu bakımdan öznel gerçekliğin ve belleğin kültürel, toplumsal, ekonomik ve politik bağlamıyla ve iktidar ağlarıyla ilişkisinin kurulması ve eleştirel biçimde yorumlanması şarttır.

*Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Yardımcı Doçent Doktor.

Kaynakça

Counce, S. (2011). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (B. Can ve A. Yalçinkaya, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Chartier, R. (1998). *Yeniden Geçmiş Tarih Yazılı Kültür Toplum*. (L. Arslan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Danacıoğlu, E. (2007). *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Grele, R. J. (1991). Private Memories and Public Presentation: The Art of Oral History. İçinde Grele, R.J. (ed.) *Envelopes of Sound The Art of Oral History* (s.242-272). New York, London: Praeger.

Harris, K. A. (1991). Introduction. İçinde Grele, R.J. (ed.) *Envelopes of Sound The Art of Oral History* (s.1-9). New York, London: Praeger.

Iggers, G.G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

İlyasoğlu, A. (2006). Yakın Dönemde Tarihe İlginin Farklılaşması Sürecinde Sözlü Tarih Alanının Türkiye'deki Gelişimine Bir Bakış. İçinde İlyasoğlu, A. ve Kayacan (ed.), G. *Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003 İstanbul* (s.15-22). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kurkowska-Bodzan, M., Zamorski, K. (2009). From the Editors. İçinde M. Kurkowska-Bodzan, K., Zamorski (ed.) *Oral History The Challenges of Dialogue* (s.xi-xviii). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Passerini, L. (1998). Work Ideology and Consensus Under Italian Fascism. İçinde R. Perks, Thomson, A. (ed.) *The Oral History Reader* (s. 53-62). New York, London: Routledge.

Perks, R., Thomson, A. (1998). Critical Developments: Introduction. İçinde R. Perks, Thomson, A. (ed.) *The Oral History Reader* (s. 1-8). New York, London: Routledge.

Portelli, A. (1998). What Makes Oral History Different. İçinde R. Perks, Thomson, A. (ed.) *The Oral History Reader* (s. 63-74). New York, London: Routledge.

Ritchie, D. A. (2015). *Doing Oral History*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Social Memory Group. (1998). Popular Memory: Theory, Politics, Method. İçinde R. Perks, Thomson, A. (ed.) *The Oral History Reader* (s. 75-86). New York, London: Routledge.

Thompson, P. (2000). *The Voice Of the Past Oral History*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Thompson, P. (2006). 21. Yüzyılda Sözlü Tarih İçin Potansiyeller ve Meydan Okumalar. İçinde İlyasoğlu, A. ve Kayacan (ed.), *Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003* (s.23-38). İstanbul. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

¹ Tarih formasyonu olmayan ve tarih disiplini içerisinde yer almayan yazara sözlü tarih üzerine yazma imkanını büyük oranda, sözlü tarihin disiplinlerarası karakteri sağlıyor.

² Sözlü tarih görüşmeleri esnasında mülakatların yanı sıra belgesel çekimi, fotoğraf gibi görsel teknikler de kullanılabilir.